

SZIGET ÉS OÁZIS

Várkonyi Nándor és a Sorsunk¹

„Hosszú ideig tanakodtak. A süket könyvtáros görcsös erővel vetette föl magát abból az örökké zúgó csöndből, amibe valaha, régen, elmerült, mint ragadozó hal veti fel magát a tengerből, hogy elkapjon egy-egy elszálló madarat. Így kapta el a szókat Ur-Ba’u. [...] Végül Utnapistim elfáradt. Kérte barátját, mutasson néhány szöveget, amely az Égi Gyík eljövételéről szól. Most Ur-Ba’u létrán mászkált, ládikákat szedett le, s rakott Utnapistim elé az asztalra, a földre, minden talpalatnyi helyre. Lefújta a port, kotorászott, régi fatáblákat emelgetett ki a ládákból, megnézte a számozást, visszavitte, ami nem volt jó, újat hozott, lázasan tevékenykedett. S közben kiabálva, rikoltva, suttogva, majd meg harsányan kitörve magyarázott.”²

A süket könyvtáros, Várkonyi Nándor – mert Ur-Ba’u alakjában neki állított emléket Kodolányi János – 1941-ben, amikor elindította nyolcéves (azaz inkább kétszer négyéves) útjára a *Sorsunkat*, negyvenöt éves volt. Immár lassan két évtizede, 1924 óta él vidéken, Pécsen, s dolgozik az Egyetemi Könyvtár könyvekkel bélelt szobájában, látszólag, mint hajótörött egy szigeten, süketségének csendjében. Ám ez a sziget oázisként vonzza a barátokat, tanítványokat, íróársakat, ahol a remete Mesterként várja őket, ahogyan Ur-Ba’u Utnapistimet és társait. „Hivatalos” tekintélye is erősödik. 1929-ben, Thienemann Tivadar ösztönzésére és, többek között, Tolnai Vilmos jelentése által támogatva sikeres doktori vizsgát tesz az Erzsébet Tudományegyetemen, ám csak hat év múlva, 1935-ben szerezheti meg magántanári habilitációját. Vargha Damján szakvéleményét olvasva nem nagyon értjük ezt a késlekedést. De 1936-tól végre oktathat a bölcsészkaron – igaz, csak 1941-ig (már másodszer bukkan föl ebben a dolgozatban ez a dátum, érdemes figyelni rá), mert a pécsi bölcsészkar megszűnésével, illetve a városból történő eltávozásával átvette ugyan Várkonyit a jogi kar, de a viszontagságos körülmények miatt 1943-ban végleg befejezte tanári munkáját az egyetemen. Egy év múlva a Janus Pannonius Társaság is megszűnik. Várkonyi helyzete válságos. Egzisztenciális és szellemi értelemben egyaránt. A sziget partjait viharos szél ostromolja, tarajos hullámok csapkodják.

Várkonyi egész életművét ebből a rendkívül összetett krízishelyzetből kiindulva érdemes megközelíteni. Vegyük sorra ennek tényezőit és az író válaszait a kihívásokra! A Dunántúl sorsát fenyegető német birodalmi törekvések arra ösztönözték, hogy megírja az országész nemzeti hagyományait feltáró *Magyar Dunántúl* című könyvét (1944). És azért írja meg irodalomtörténeti monográfiájának második, lényegében új változatát, az *Újabb magyar irodalom* című szintézist (1942), hogy a könyv harmadik részében a Trianon utáni két évtized irodalmát az új szellemi és művészi horizontot nyitó népi irodalom jegyében értelmezze. Konceptiója – mint minden irodalomtörténeti konstrukció – vitatható, kritikusai szerint értékrendjének követése egyoldalúsággal jár („dics” mellett „gáncs” is kijárt neki), hiszen a polgári modernség 1920 után, a szerző által megvont időhatárt követően is

¹ Hetven éve szűnt meg a *Sorsunk*.

² Kodolányi János: *Vízözön. Meseregény*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967, 47.

jelentős irodalmi értékeket hozott még létre. Egyebek mellett a Márairól írt fejezet jelzi, hogy ezt természetesen Várkonyi is tudja, de ő nem is a korabeli értékarányokra, hanem a tendenciák, iskolák általa feltételezett (és később részben – részben! – igazolt) jövőbeli perspektívájára alapozta periodizációját. E könyvet is egy súlyos krízisre adott (megkísérelt) válaszként lehet tehát értelmezni. Ez az irodalomtörténész felelete. Módszere ekkor már kikristályosodott: sajátosan felfogott szellemtörténeti törekvését az intuitív átélésre alapozott „pszichognózis” jellemzi, a lélek és formák egysége, amely a szövegben megmutatkozó, feltáruló szerző és a mű által megragadott olvasó szellemi találkozásait eredményezi. Ennek alapján Várkonyi módszerét a magas szintű szakmai iskolázottságot irodalmi igénnyel társító tudományos expresszionizmusnak lehet nevezni, amelynek kulcsfogalma az élmény.

Am a művelődéstörténész Várkonyi egy még súlyosabb, mert egyetemesnek ítélt krízishelyzetre kényszerül választ adni. Arra a megállapításra jut ugyanis, hogy a polgári életforma általános válsággal küzd (egy helyen ezt, már-már szatirikus hévvel, „egyetemes hibbantságnak” nevezi), amelynek tényezői a messzi múltban gyökereznek. A négyrészes *Sziriat oszlopai* mögött (a tetralógia első része 1942-ben jelent meg) ez a felismerés rejlik. Bárhogy is közelítünk a könyvhöz, nevezzük a művet tudományos hipotézisnek vagy szürreális vízióknak, olvassuk bár valódi ismeretekre szomjazva vagy csupán gyönyörködve, mindenképpen látnunk kell, hogy a hatalmas mű háttérben kemény és következetesen kidolgozott modernitás-kritikára bukkanunk. Ez Várkonyi írói pozíciójának kulcsfogalma. Magányosan dolgozott, de elképzelése rokon Hamvas Béla felfogásával (elegendő az *Olbrin Joachim csodálatos utazására* vagy a *Scientia sacrára* utalnunk), valamint a Kerényi Károly által szerkesztett *Sziget* körének szellemiségével, sőt akár még *A Pendragon legenda* rózsakeresztes ábrándjával és az *Utas és holdvilág* lelki regressziójával, polgár-dilemmájával is összefüggésbe hozható. Várkonyi az általa *piramisműveltségnek* nevezett ősi kultúrát magasabb rendűnek ítéli a modernség tudásánál, mert képviselői a lényegre tekintve közelebb álltak a teremtett világ titkainak megértéséhez, mint kései utódaik. Ők a világot szellemtől áthatott *Kozmosznak* tekintették, míg a modern ember pusztá anyaghalmaznak véli az *Univerzumot*, amely olyan, mint egy gép. Csakhogy, tanítja Várkonyi, a világ nem úgy működik, mint egy gép, hanem úgy, mint egy teremtő gondolat. Ez az elmélet termékenyen hatott a *Gilgamest* fordító ifjú barátira, Weöres Sándorra, valamint a *Sziriat oszlopaikat* olvasó, s *Az elveszett paradicsomot*, valamint a *Varázstudomány* néhány szakaszát kéziratos formában megismerő, Várkonyival intenzív levelező kapcsolatban álló Kodolányira, mint ezt a *Vízözön* (első kiadásában *Vízöntő*) és az *Új ég, új föld* című *Gilgames-regény* igazolja.

A Várkonyi-életművel kapcsolatos filológiai bonyodalmakba itt nem bocsátkozunk, csak utalunk arra a tényre, hogy jó néhány művének több szövegváltozata van, a *Sziriat oszlopaik*nak például három, aminek nem csupán cenzori beavatkozás az oka, hanem a szerző munkamódszere is, aki folyamatosan tovább dolgozott a már egyszer publikált művön. Ha az egyes változatokat összevetjük, szinte belelátunk az alkotó fejébe, s a keletkezésben lévő szöveg élményében részesülünk.³

A *Sorsunk* szintén egy krízishelyzetre adott válaszként jött létre. Abban az évben, amely jó ideig a pécsi bölcsészoktatás végét jelentette, 1941-ben látott napvilágot az első szám, benne Weöres Sándor *Theomachia* című drámai költeménye, s bár a lap 1948-ig élt, de 1944 októbertől 1945 májusáig kényszerű pauza következett, ami a folyóirat történetét két szakaszra tagolja. A szerkesztő *Sorsunk* című írásában, amely a lap önértelmezésének tekinthető, ezt olvassuk: „SORSUNK: ez a szó szemünkben [...] az örök magyar kérdések egy fogalomba tömörítését jelenti. Ezért választottuk címül, mikor e kérdések

³ Várkonyi munkásságáról: Nagy Imre: *Várkonyi Nándor. Portré és tabló*. Pécs, Pro Pannonia Kiadó, 2017, 33–110.

megválaszolásának teret keresünk. Lapjainkon egy pillanatra sem fog meggyengülni az optimizmus hangja, melyre az önbizalom parancsa s ezer év története tanít. Igazolni kívánjuk erényeinket, felmutatni érdemeinket a világ előtt, gyümölcsöztetni értékeinket, követelni jogainkat s bizonyítani, hogy a népek versenyében egyiknél sem vagyunk alábbvalók. De hadat üzenünk az altató legendáknak, a nemzeti hiúságok vásárának s minden véteknak és hazugságnak, mely életünket terheli.”⁴ Az emelkedett hangvétel a folyóirat születésének politikai és szellemi értelemben is válságos időszaka indokolja.

A szerkesztő a lap sajátos pozíciójára is utalt, kettős – földrajzi és szellemi – értelemben is. A *Sorsunk* Pécssett jelent meg, de a helyi értékek képviselője mellett az egész nemzethez szólás igényével: „reprezentálni, képviselni szeretnők a magyar glóbusznak ezt a sarkát, megszólaltatni hangját a többi országrész felé” – írta. „Ahogyan minden táj szervesen kapcsolódik az ország vérkeringésébe – ezt már a visszaemlékező Várkonyi írja a *Pergő évek*ben, kicsit az akkori jelennek is szólva –, a regionális lap sem húzódhat láthatára mögé. Az összekapcsolódást, a többi tájhoz való viszonyát éppúgy figyelnie kell, mint saját külön életét, s ezáltal élénkítenie a külön vérkeringést. Elemi mulasztást követ el az a vidéki lap, mely nem érintkezik tervszerűen és szervezeten a többi régió központjaival, s azok munkásait nem vonja a maga munkájába.”⁵ A táj és az ország kettősségét, vagy nevezük így: a vidék és a főváros elkülönülését, amivel a szerkesztő szembeszállt, egy még élesebb megosztottság tetézte, és ezzel is számot kellett vetni. A népi–urbánus vitáról van szó, amely akkor még egyáltalán nem csengett le. Ez a vita lényegében modernizációs kérdés körül zajlott, az innováció és a tradíció elveinek arányáról, a preferenciák értékrendjéről szólt. S bár, sajnálatos módon, a vitázó felek részéről olykor a kölcsönös megbélyegzés, kirekesztés gesztusait sem mellőzte, ami az úgynevezett faji kérdést is felvetette, valójában a magyarságon belül zajlott, magyar írók között, minthogy a legfőbb identitásképző funkcióval az anyanyelv bír. És ez a tény, bárhogyan is gondolkodtak a vita hevében erről, összekötötte a polémia résztvevőit.⁶ Ezzel kapcsolatosan érdemes a lap egyik szerzőjét, a nyelvész Temesi Mihályt idézni. „Jól tudom – írja *Népi és nemzeti* című tanulmányában –, hogy a nyelv magába foglalja a faj, az állam, a szokás, a kultúra, a történelem, a táj, az éghajlat stb. összes sajátosságait, mint nyelvmozzanatokat, tehát egy nép jellemének vizsgálatánál mindenkor figyelembe kell venni őket. Hogy a felsorolt tényezők mennyiben vesznek részt egy nép jellemének kialakításában, erről sokat beszélhetünk, de végül mindenkor kénytelenek leszünk megállapítani, hogy a népiség lényegét mégis mindezek foglalata: a nyelv adja.”⁷ A népi–urbánus vitáról és a maga nézőpontjáról a szerkesztő így nyilatkozott: „Elítéljük az ellenséges magatartást, mely a két eszme: a népi és a polgári gondolat képviselőit szembefordítja egymással, s amely az öncsonkítás egy nemét követtet el velünk.” Ennek a kiegyensúlyozó szándéknak az érvényesítése nem volt könnyű feladat. „Ami a népi–urbánus ellentét egyengetését, elsimítását illeti – ez ismét az emlékező hangja –, csak azt kívántam, hogy ne támadják egymást a lapon belül. Kívánságom sajnos csak részben teljesült, a megszólalók elfogultan írtak, vagy mereven ragaszkodtak a maguk igazához, s igen megbántam, midőn kérészemre írt cikkeiknek egyszerű-kétszer kényszerűen helyet adtam, jobb meggyőződésem ellenére.”⁸

Várkonyi nem titkolta, hogy személyes vonzalmai a népiekhez kötik – erről az *Újabb magyar irodalomban* határozottan tanúbizonyságot tett –, ám szerkesztőként mindvégig igyekezett megőrizni nyitottságát. Amikor közölte Kodolányinak a magyarság szerepke-

⁴ *Sorsunk*, 1941/1, 2–5., 3.

⁵ Az idézett szöveg helye a *Pergő évek* két kiadása szerint: Bp., Magvető Könyvkiadó, 1976, 411. – Bp., Széphalom Könyvműhely, 2004, 419.

⁶ Nagy Imre, i. m., 271–274.

⁷ *Sorsunk*, 1941/1, 70–80., 77.

⁸ Várkonyi Nándor, i. m., 427–433.

reséseit vizsgáló, s egy szakaszában a „nordikus fajmítosz” jellemzőit is bemutató *Kelet népe* című dolgozatát, egyúttal cikket kért Sötér Istvántól, aki elküldte neki *Latin Dunántúl* című írását, ő maga pedig *A Dunántúl történelmi hivatása* címmel értekezett. És ezzel létrejött a mérleg egyensúlya. A három tanulmány együtt különnyomatként is megjelent a Janus Pannonius Társaság Könyvtára sorozatban *Kelet és Nyugat határán* címmel.⁹ Munkatársai mégis egyoldalúsággal vádolták, szemére vetették többek között túlzottnak ítélt rokonszenvét Kodolányi iránt. A belső feszültség következtében 1942-ben a lap társszerkesztőiként megnevezett Makay Gusztáv és Weöres Sándor ki is vált a szerkesztői műhelyből, és velük tartott Csorba Győző is. A „lázdók” azonban, a fennálló véleménykülönbség ellenére, írásaikkal továbbra is jelen voltak a *Sorsunkban*. Csorba később (alighanem túlzó elfogultsággal) úgy emlékezett, hogy „Várkonyi szélsőséges népisége, már-már narodnyiksága” okozta a feszültségeket,¹⁰ ám az igazságnak tartozunk azzal, hogy e kérdéskör zárásaként az urbánus Rónay Györgyöt is idézzük, aki így emlékezett: „egyetlen épeszű »urbánus« kritikus sem aszerint ítélt meg egy-egy művet, hogy népi eredetű és színezett-e vagy urbánus, hanem aszerint, hogy jó-e vagy nem jó. [...] És lényeges ellentét a *Sorsunkban* sem volt, ott sem haraptuk át egymás torkát.”¹¹

Ezt a viszonylagos békét szeretném igazolni néhány publikáció kiszemelésével. Az arányokról és tendenciákról máshol bővebben írtam.¹² Weöres Sándor, aki folyamatosan jelen volt a lapban, itt közölte *Halkabb a nádas éneke* című versét, amelyet később a *Rongyszőnyeg* darabjaként illesztett *Medúza* című kötetébe. A vers platonista ihlete a létbeli idegenség, otthontalanság panaszát sejteti.

*Halkabb a nádas éneke,
az éjek szíverése halkabb.
A fecske, gólya eltűnik,
szürke varjú ül lakodalmat.*

*Ó te szegény, milyen világ
vetett ki gyémánt-csarnokából,
hogy szürke varjak közt vacogj
s dalolj majd róluk otthon, távol!*¹³

A Weöres-versek akkori hangulatát és a költőnek Várkonyihoz fűződő baráti kapcsolatának mélységét egy korábbi eset, *Oldódás* című versének története dokumentálja, amely *A teremtés dicsérete* című kötetbe a kényszerűen kihagyott, mert a kiadó által naturálishan erotikusnak ítélt, *Pastorale* helyére került. „A »Pastorale« kihagyásába bele kell nyugodnom. Elvégre egy vers ide vagy oda: tényleg nem sokat számít” – írta a költő a „Kedves Bátyuskám”-nak szólított Várkonyinak, majd hozzátette: „Itt küldöm helyette az »Oldódás«-t, amit a napokban írtam. Ha jó versnek érzed, ezt lehetne beiktatni a *Pastorale* helyett.”¹⁴ Így is történt. Ez a csere Várkonyit, a *Pergő évek* tanúsága szerint, később is foglalkoztatta. A *Pastoralét* „mellőzni kellett, nehogy a [Janus Pannonius] Társaságot szemre-

⁹ A sorozat 16. darabja. 1976-ban reprint formában újra kiadta a Pro Pannonia Kiadó.

¹⁰ Csorba Győző: *A város oldalában. Beszélgetések*. Kérdező: Csuha István. Pécs, Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, 1971, 83.

¹¹ Rónay György: *A Sorsunk története*. In: *Uó.: Kutatás közben*. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1974, 288–297., 294–295.

¹² Nagy Imre, i. m., 267–310.

¹³ *Sorsunk*, 1941/4, 424.

¹⁴ Weöres Sándor: *Egybegyűjtött levelek I–II*. Bp., Pesti Szalon–Marfa Mediterrán Könyvkiadó, 1998, I. 500.

hányás érje az erotikus vers miatt.¹⁵ Végső soron nem esett baj: egy remek vers helyére egy másik hasonló értékű került. Az *Oldódás*ban a tájkép a lelkiállapot tárgyi megfelelőjeként áttételesen, mégis szemléletesen sugározza a beszélő érzelmeit, lelki hangoltságát, akár a Hold a csak közvetve jelen lévő csillag feléje áramló sugarait. Táj és lélek azonosságának, s a szemlélet szenvtelenségbe burkolt emocionális rezgésének kulcsszava a *közöny*, amely tárgyi és szubjektív értelemben is áthatja a szöveget.

*Belep a gáttalan közöny
szárnytolla feketén.
Oly mindegy most, hogy élek-e
s hogy én vagyok-e én.*

*Most egy a telt edény s a bor,
a dal s a megdalolt.
Tükrös és tükrözött vagyok,
mint fönn a telehold.¹⁶*

Az urbánus Weöres verse mellett most lapozzunk rá a folyóiratban Erdélyi József *Fehér Mátra* című versére.

*Leesett a hó a Mátrán.
Fehér erdő: tündér látvány,
Fehér Erdő, fehér Mátra, –
Az életből mi van hátra?*

*Akármi jön, én nem félek:
Szép a világ, szép az élet.
Az életnél szebb az álom.
Ha meghalok azt sem bánom.¹⁷*

Tudom, ezt a két szöveget nagyon is különböző bordában szőtték. De a versek letisztult hangja mégis rokon, s a hideg hold, valamint a tájat belepő hó érzelmi, sőt érzéki inspirációja hasonló irányba fordítja az élet és halál mezsgyéjén álló beszélők tekintetét. A közöny és a megnyugvás sem esik oly messze egymástól. A szerkesztő esztétikai érzéke pedig hibátlanul működött.

A hasonlóan nívós szépprózai anyagból Jékely Zoltán *A Bulbuk-ház* című elbeszélése emelkedik ki, amely egy család erkölcsi züllésén keresztül érzékelteti az anyaországtól elszakított Erdély tragikus sorsát, az impériumváltás hagyományos életformákat roncsoló hatását. Az elbeszélő egy kamasz fiú, aki gyermekkorának immár megsemmisült idilljét keresné, ám egy Lót-sorsú apa bűnös tettei következtében az egykori világnak a hiánynál is fájdalmasabb torzképével találkozik, miközben a valóságra döbbenés rémületében egyszerre kényszerül halált osztani és életet menteni.¹⁸ Megemlítjük még Kodolányi János *Ojbarsz futása* című szövegét, amely az Árpád-kori trilógiánál gyengébben sikerült *Emese álma* című, honfoglalás kori ciklus elveszett harmadik részének töredéke. Megmaradását

¹⁵ Várkonyi Nándor, i. m., 361–371. – A Társaság aggodalmát bizonyos mértékig meg kell értenünk, ha arra gondolunk, hogy Berda József versei (például a *Fanyar elmélkedés*) szintén kiverték a *Sorsunk* néhány olvasójánál a biztosítékot.

¹⁶ Weöres Sándor: *A teremtés dicsérete. Verseik*. Pécs, a Janus Pannonius Társaság kiadása, 1938, 47.

¹⁷ *Sorsunk*, 1943/1, 5. A *Csontfűrulya* című kötetben módosított szöveggel: Bp., Magvető, 1979, 123.

¹⁸ *Sorsunk*, 1943/8, 613–619.

a *Sorsunk*nek köszönhetjük. A folyóiratban fontos vonulatot képező tanulmányok közül az ökológia hazai előfutárának, Jócsik Lajosnak agrártémájú írásait emeljük ki, aki az elszakított Felvidéken megtapasztalta a kisebbségi lét viszontagságait. *Idegen igában* című könyvében a regionális feladatokat a nemzeti lét egészének összefüggésébe helyezi. A kép teljességéhez itt is hozzátartozik, hogy a kiváló festő, Martyn Ferenc *Magyarok és franciák, Cézanne óta* címmel közölt esszét, Illyés Gyula pedig *A franciák védelmében* fejtette ki gondolatait. És jelen volt a lapban Hamvas Béla, Várkonyi levelezőtársa, íróbarátja, aki *Dél és Nyugat géniusza* címmel publikálta az *Öt géniusz* részletét. *Kierkegaard Sziciliában* című dolgozatában pedig megfogalmazza, a dán filozófus nyomán, egyik legfontosabb felismerését. „Az életet nem az dönti el, ami az embert kívülről érinti. Az élet az elhatározáson múlik: a belső aktivitáson, a pszichológiai tevékenységen, amely a külső világtól teljesen független. Az emberi lét nem jelenségekből, hanem elhatározásokból áll. Az egyedüli fontos, amiben az emberi lény közvetlenül él. Az egzisztencia középpontja nem a jelenség, hanem az elhatározás.” Ezért tekinti a kor igazi hőségét „a padlásszoba lakóját, aki a fűszeresnek is tartozott, de a pszichológiai hóstett líráját meg tudta valósítani”.¹⁹

Mint említettem, a *Sorsunk* 1944 októberétől 1945 májusáig nem tudott megjelenni. Ezt a hiányszakaszt hidalja át Csorba Győzőnek csupán egyetlen számot megért *Ív* című folyóirat-kísérlete, benne olyan jelentős írásokkal, mint Várkonyi Nándor *Nemzedékek* című tanulmánya, Kodály Zoltán *Magyar zenei nevelés* című dolgozata, valamint Martyn Ferenc *Levél egy fiatal festőhöz* című szövege.²⁰

1945-ben tehát újra megjelent a folyóirat, folytatva korábbi tevékenységét. A folyamatossgot a változatlanul megőrzött cím, külső megjelenés, valamint az évfolyamok szerinti sorrend követése hangsúlyozta, s nem utolsósorban a főszerkesztő személyének azonossága, aki az új évfolyam első számában ki is nyilvánította a megőrzés szándékát *A kard élen* című szövegében. „Ma csak egy csekély nyelvtani változtatást kell ejtenünk jellegénken, de ez a változtatás jelzi az idők gyökeres fordulatát és előbbi s mostani jellegénken gyakorlati értelme közé egy világnyi különbséget állít: *Népi, szocialista és magyar országot akarunk*.”²¹ A „csekély nyelvtani változtatás” a megváltozott körülményekhez való diszkrét igazodás szándékát jelezte, ami azonban némileg fellazította a program korábbi karakterét.²² A lap továbbélésében fontos szerepe volt a pécsi írók 1945. január 24-én megalakult szabad szakszervezetének, ebben Csorba Győző mellett a zeneszerző Takács Jenő, a színházi rendező Székely György és az irodalomtörténész Kardos Tibor játszott érdemi szerepet, akik támogatták a *Sorsunk*at és Várkonyit. Fontos változás viszont, hogy a folyóirat elszakadt a Janus Pannonius Társaságtól, amely 1944-ben megszűnt. Helyére az 1945. november 18-án megalakult Batsányi János Társaság lépett, 1946-tól a folyóirat ennek égisze alatt látott napvilágot.

Mielőtt a lap életének második szakaszáról szólnék, egy futó pillantást kell vetnünk az ország folyóirati hálózatának átalakulására, mert ez is hatással volt a szerkesztő munkájára. Az 1945-ben Debrecenben alapított, majd Pestre költözött *Magyarok* a kálvinista népiesség és a Babits-tradíció egyesítésére törekedett, az 1946-ban újjászületett *Válasz*, korábbi hagyományainak megfelelően, elsősorban a népi írók lapja kívánt lenni, fontos szociográfiai-szociológiai dolgozatokat közölt, miként a *Sorsunk* is. Bibó István alapkérdéseket felvető és tisztázó tanulmányokat publikált a *Válaszban*. Az *Újhold* (1946–1948) a fiatal írónemzedék lapja kívánt lenni, s a Babits-hagyomány újjáértelmezésére törekedett, Weöres

¹⁹ *Sorsunk*, 1943/7, 528–534., 531.

²⁰ Hasonmás kiadása megjelent Pécsen, a Csorba Győző Társaság Könyvtára című sorozat első darabjaként 2016-ban.

²¹ *Sorsunk*, 1945/1, 1–2.

²² Medve A. Zoltán: Méreg és ellenméreg (Hatvan éve jelent meg a *Sorsunk* első száma), *Jelenkor*, 2001/9, 973–978.

Sándor itt is publikált. Ezekkel a rokon szellemiségű folyóiratokkal szemben a *Valóság* a *Sorsunk* elleni támadások bázisa lett (Várkonyi ezekre a hangokra a Tótfalusi Kis Miklóst idéző *Mentség* című írásában reagált, hitet téve alapelveinek hitelessége mellett), a *Társadalmi Szemle* pedig azt a kommunista szellemiséget képviselte, amely a *Sorsunk* és más lapok felszámolásához vezetett 1948-ban.²³

Várkonyi 1945-től még fontosabb szerepet szánt a tanulmányoknak. Takács Jenő az Amerikában élő Bartók alakját idézi fel, aki nélkülözések közepette alkotta meg főművei közül a *III. zongoraversenyt* és a zenekari *Concertót*, miközben karácsonykor annyi pénze sem volt, hogy a szállodai liftkezelőnek illő borraivalót adjon. Ezért inkább a szobájában maradt.²⁴ Keresztury Dezső itt közölte *Szerb Antal sírjánál* című beszédének nyomtatott változatát, amellyel a magyarság háláját róttá le a mártírhalált halt tudós író előtt. Szavai ma is érvényes értékrendet és nemzeti eszményt közvetítenek.²⁵ Rajnai László *Negyedik nemzedék* című tanulmányában, kortársként, alakulóban lévő költői pályák értékelésére vállalkozott (éppen ezért vitát is kiváltott).²⁶ A főszerkesztő *Ember és mítosz* című tanulmányában összefoglalta az őskultúrákról a *Sziriat oszlopaiban* kifejtett nézeteit. Ennek lényege, hogy a modern ember magatartásával szemben „a régi ember nem »olvasott ki« semmit a világ jelenségeiből, egyszerűen azért, mert nem az olvasó, a vizsgálódó magatartásával állott vele szemben; sőt – s itt fordul ellenkező oldalára a kétféle magatartás nagy különbségének tengelye – egyáltalán nem állt »szemben« a világgal, a természettel, hanem egy és azonos volt vele. Nem is »természetközelségben« élt, mint a mai tudomány terminológiája gondolja, hanem benne a természetben, kozmikus kapcsolatok közepette. [...] Ősünk az istenek és a teremtmények közvetlen társaságában élt, hitt bennük, s ugyanúgy bírta, magában hordozta közös életük princípiumát, mint ahogyan a maga életét birtokolta.”²⁷

Rövid szemlénk során a szépprózai anyagból most csak három elbeszélést emelünk ki. Tatay Sándor *Ház a sziklák alatt* című munkáját (Makk Károly filmet készített belőle), Mészöly Miklóstól a *Fekete madárt*, Rákos Sándortól pedig a szívszorítóan szép *A csillag nem válaszolt* című novellát, amelyről egyszer már hangsúlyoztam, milyen nehéz róla beszélni. „Ha azt mondom, hogy egy súlyosan megsebesített, haldokló csóka szemével látjuk a testi-lelki nyomorúsággal teli világot, igen keveset árulok el a szöveg ontológiai szomorúságáról, a világra vetett létezők nyomorúságáról, s egy élőlény kihunyó tekintetének néma kérdéséről. Amire nincs válasz. Mégis valami vigasztaló részvétről tanúskodik. Egy meghaló csóka szemének tükrében.”²⁸

A költészeti rovat magas színvonalát szintén három példa érzékeltetheti. Jánossy István *Oh emlékek íze* című költeménye az anya–fiú kapcsolat érzelmi összetettségét mutatja be, Lakatos István *A Léthe partja mellől* című verse pedig az elmúlás, a személyes gyász fájdalmát átlelkesített természeti képekben oldja fel. Rubin Szilárd *Víziója* már egy elképzelt, jövőbeli olvasóhoz fordul.

Mint említettem, Várkonyit ízlése és értékrendje a népi írókhoz közelítette, ám ezzel együtt bizonyítani kívántam, hogy alapvető szempontja az irodalmi érték volt, amely az urbanusok iránt is nyitottá tette őt, s a lehetőségek szerint lankadatlanul törekedett a szellemi és esztétikai egyensúly biztosítására. Befejezésül hadd idézzem Németh G. Béla véleményét. „A lap mindenesetre – írta – a szoros pártelkötelezettségüektől eltekintve, szinten minden irányt s jelentősebb írókat, értekezőt megszólaltatott. S Fodor Andrástól Rába

²³ Németh G. Béla: *Hét folyóirat 1945–1950*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2000.

²⁴ *Sorsunk*, 1946/2, 104–108.

²⁵ *Sorsunk*, 1946/2, 51–52.

²⁶ *Sorsunk*, 1948/1, 24–33.

²⁷ *Sorsunk*, 1946/1, 30–36., 33.

²⁸ Nagy Imre, i. m., 304.

Györgyig, Rubin Szilárdtól Darázs Endréig, Simon Istvántól Jánosy Istvánig, Lakatos Istvántól Végh Györgyig egy egész sor induló s jórészt talpon is maradó fiatal szólamot hozott meg. Viszont egyetlen verset sem hozott valamely politikus születésnapjára, városlátogató üdvözlésére vagy egyéb közéleti alkalomra.”²⁹

A *Sorsunk* utolsó száma 1948 áprilisában látott napvilágot. Ezzel megszűnt az a *sziget és oázis* (ez Várkonyi kifejezése), amely szellemi felüdülést kínált az egyre zordabbra forduló viszonyok közepette. A támadások miatt Várkonyi a Batsányi Társaság elnökségéről is lemondott. Úgy látszott, ahogy a Kodolányi által megírt sumer Ur-Ba’u-t, modern kori alakmását is végleg elsodorja egy újabb „vízözön”. Ám Várkonyi neve fel van vésve Szíriát örök oszlopaira. Hadd idézzem a Mester szellemi köréhez tartozó Solymos Ida szavait:

*Voltál s maradsz elfogulatlan
helyettem és mindónk nevében.
Tanítványi kanyarulattal
boldogulásunk erdejében
szóródtunk járt- s nem-járt utakra
ki több teherrel, ki kevéssel.
Bárhogy volt is, tiéd az érdem:
Együtt vagyunk az ünnepélyen.*³⁰

²⁹ Németh G. Béla, i. m., 30.

³⁰ Solymos Ida: *Eskümintá*. Bp., Magvető Kiadó, 1974, 230. Az idézett vers a Várkonyinak ajánlott *Szíriát oszlopa* című költemény.

Várkonyi Nándor

Weöres Sándor